

Гърци и българи: образи в криво огледало

проф. Магдалена Костова-Панайотова

Магдалена Костова-Панайотова е завършила българска филология и журналистика в СУ "Св. Климент Охридски". През 1996 г. защитава докторат върху творчеството на руския емигрантски писател Георгий Иванов. Редовен доцент по руска литература в ЮЗУ "Неофит Рилски", Благоевград (от 2006) и професор (от 2011). Хоноруван преподавател в СУ "Св. Кл. Охридски" (2000). Интересите ѝ са в областта на литературната теория, руската литература и българската литература от XX век. Пише и публикува поезия и литературна критика. Превежда от руски, английски и испански. Автор е на стихосбирките "Тропизми" (1996) и "Падащи знаци" (2008) и на критическите книги "Между играта и откровението" (1995), "Животът, който ми се присъни" (Поезията и прозата на Г. Иванов)" (2000), "Българската литературна класика" (2003; второ доп. изд., 2004), "Де-конструкция на канона. Руска неофициална лирика" (2003), "В полето на авангарда. Руската поезия: 50-90-те г. на XX век" (2006), "Русият 20. век чете. Класиката, без която не можем" (2008), "Русият поетически авангард от XX век: теория и практика" (2010). Главен редактор на сп. "Езиков свят". Член на редколегиата на сп. "Другое полушарие", Москва. Редактор в Електронно списание "LiterNet".

Както е известно, преди национално-църковното движение у нас да набере сила и потенциал поради сдвояване на интересите на Патриаршията с гръцките национални стремежи, в българската литературна продукция до средата на XIX век преобладава тенденцията образът на гърка да се представя положително (вж. напр. „Общое землеописание вкратце за сичката земля“ на К. „Фотинов от 1843, в която постиженията на древна Елада във всички области на знанието са отбелязани нееднократно, въпреки яркия патриотизъм на писателя. Подобна идейна позиция изповядват и ред други български книжовници, които изтъкват положителния пример на древните гърци и нуждата от изучаване на езика им).

Когато обаче към средата на XIX век националните платформи на българи и гърци влизат в конфликт, постепенно в българската книжнина започва да надделява отрицателния образ на гърка. Този образ може да видим отразен най-ярко в цикъл от пословици и поговорки, натоварващи образа на южния ни съсед главно отрицателно („Дето стъпи грък, трева не никне“, „В гората вълци, а в

града гърци“, *По-харно да си от турчин измучен, а не от гръка изучен.“*, *„Черна чума и гръцки калугер - двоица братя“*, *„Да ти не знае грък парите, ни на турчин децата“* и др. - Вж. Представата за Другия 1995, Барболова 2013 и др.)

Аналогично в книги като *“Съвременна география”* (Γεωγραφία Νεωτερική) от 1791 век на Даниел Филипидис и Григориус Константас на българите и тяхната история е отделено значимо място, а България е представена като богата и красива земя с хубав климат. Образът на българите също е в сферата на положителното: благочестиви и физически силни, трудолюбиви и мирни хора. Българите са обрисувани като силни бойци и в книгата спомени на генерал Янис Макриянис от гръцкото въстание, които разказват за преживяванията на повествователя по време и след Войната за независимост. Тези мемоари стават новите символи на националната гръцка култура, канонизирана от литературното поколение на 30-те години на ХХ век.

Към началото на ХХ век обаче в Гърция е много силна тенденцията българите да бъдат представени по начин, наследен от средните векове: като потомци на варварите. Началните години от съществуването на Гърция като самостоятелна държава са свързани с постепенното формиране на националната доктрина *мегали идея*, която неизбежно влиза в конфликт с териториалните аспирации на съседните балкански народи. И естествено в своя съсед, българина, гърците започват да виждат постепенно не мирния и трудолюбив нашенец, а славянската заплаха, варварите пред портите, оръдието на „северната сила“. Допълнени с някои митове за миналото на двата народа, тези стереотипи придобиват в определени периоди силата на могъщо пропагандно средство, използвано за определени политически цели.

Нека с няколко думи да маркираме съдържанието на понятието *мегали идея*. Появило се около средата на ХІХ век, то се формира като идея за осъществяване на единство на нацията, програма, която има своя „макси“ и „мини“ вариант. Според националните аспирации на гърците в програмата за обединение влизат с

известни варианти Македония, Тракия, Тесалия, Епир, Мала Азия, Егейските острови и Кипър.

В програмата максимум, която се оформя около Балканските войни 1912-1913 г., се предвижда присъединяването към Гърция на половината от Вардарска Македония. В програмата минимум се има предвид границата северно от Солун и линията Дойран-Битоля.

Опитът за реализирането на тези програми, както и етноцентризмът, присъщ не само на младата гръцка държава по онова време, защото подобни идеи можем да видим и на хърватска, българска, румънска почива, се оказва национална катастрофа за Гърция, породила малоазийската криза през 1922 (Вж. по-подробно Велкова 2002).

Претенциите за цивилизаторската мисия на Гърция, цялостната концепция за елинохристиянското начало, призовано да бъде светлината на „тъмна Европа“, тази концепция отначало е разбрана главно в културен план. Но представата за особената мисия на Гърция, съчетана с *мегали идеята*, поражда визията на Гърция за право на хегемония над останалите народи от Изтока.

Превръщането на Гърция в Пиемонт на Балканите обаче има своите пречки и една от тях е представата за славянската опасност, която отразява страха от панславизма и чуждото покровителство на славяните на Балканския полуостров. Според Саня Велкова постепенният разрив между българи и гърци, през 70-те години на XIX век вече конкретизира „славянската опасност“ като „българска опасност“, а сблъсъкът на интереси по отношение на Македония в началото на XX век окончателно утвърждава негативния образ на врага българин (Велкова 2002). (Интересно свидетелство за генерализиране на етнонима „българин“ привежда и Антонис Лиакос, следвайки Titos P. Jochalas, ("Considerazioni sull'onomastica e toponomastica Albanese in Grecia", *Balkan Studies* 17.2 (1977), който преди XIX в. се отнася не до днешното население на България, а до всички славянски народи на изток и юг от Сърбия (Лиакос 2008: 236).

След 1922 и породената социална криза *мегали идеята* започва да се възприема като нереална, става очевидна нуждата от преосмисляне на миналото, но именно безпочвеността на идеята за обединение поражда и митологизирането на националния проблем.

„Преподреждането на националното съзнание през ранните години на гръцката държава означава изхвърляне на спомена за Османската и Византийската епоха и приемане на идеята за елинизма като надвременна национална същност.“ (Лиакос 2008:201-236). Гърция започва да се изживява като посредник между Запада и Изтока, а идеята за възприемане на културните достижения от Европа прелива в разбирането, че европейската култура е естествено продължение на античната гръцка цивилизация, търси се автентичност в културната традиция от епохата на античността до модерна Гърция. Оттам твърденията за вечността на една изключителна Гърция и твърденията, че обръщането към западната култура за гърка е обръщане към извора на собствената му традиция.

В петтомната история на Константинос Папаригопулус идеята за гръцкия дух има за цел да създаде една въображаема общност, за да докаже историческото предопределение на съвременния елинизъм. Едновременно с това историята съдържа свидетелства за крайна стереотипизация, утвърждавайки, че турците и българите са вечните врагове на гърците.

В редица учебници, исторически и популярни четива можем да срещнем идеята за неизменността на гръцкия характер през вековете. Водещата позиция за много гръцки писатели, културни дейци, преподаватели, историци е представата, че духовната зрялост на гърцизма рядко е възможна за другите народи на полуострова. Автостереотипът гради основата за историческия народ. В историческите изследвания на Неоклис Казасис основната цел е да се потвърдят гръцките завоевателни претенции, а македонският въпрос му дава основа за едни програмен антибългаризъм. В писанията на Йон Драгумис преобладава

трагичната визия за страданията на гърците и нуждата от национално обединение. Славянската опасност отново е дефинирана най-вече като българска.

Вследствие на вътрешно-балканските отношения, съседът малко или повече е видян като враг, чужд, варварин, а към славянина отрицателната стереотипизация е водеща, защото той е най-близкият различим Друг.

Проследявайки характеристиките на гръцките съседи в различни дневници, пътеписи и исторически четива, Саня Велкова стига до извода, че някои участници в балканските войни, оставили свои дневници, говорят за българите с по-негативни характеристики, отколкото за турците. Така Петропулус, писал своя дневник 1912- 1913 г., споменава българите във връзка с кланета, опожаряване, плячкосване, нарича ги лукави, а в друг разказ описва димящите руини на град, разрушен от българите, които директно са определени като врагове. Там е описано и последвалото клане на XIX-и български полк. Изводите от обобщените дневници са, че докато по отношение на победения турчин авторите на дневници се отнасят с известно разбиране и мекота, то отношението към българите варира от сдържано негативно до крайно враждебно – лукавите и безчестни българи са противопоставени на справедливите гърци цивилизатори.

Пътеписите са също интересен жанр като възможност за преки впечатления от славянския съсед. В различни пътеписи се повтаря схващането за българина като несхватлив и прост, склонността му към зверства и завоевателни наклонности. Н.Казасис в пътепис "Гърцизмът на Балканите" в самия край на XIX век даже се опитва да гадае антропологически за българите, казвайки, че имат глупави физиономии с "реповидни черти".

В пътеписа на Софианополус (гръцки юрист, част от комисията, натоварена със задачата да очертае сръбско-гръцката граница през 1913 г.) "Как видях Балканския полуостров" от 1926 г., сърбите са описани още като яки хора, бедни, но горди, с национална традиция. В същия пътепис за българите Софианополус говори за това, че няма доверие към българите и че високите полицаи с дебели мустаци и грижливо поддържана външност не олицетворяват България, както се

мъчат да го убедят. Повествователят е леко изненадан от хубавите пътища, построени мостове и всички признаци, че държавата е добър стопанин на своята земя, но контрастът между европейския вид на улиците и вида на селяните с капите е изразен еднозначно. Авторът преповтаря стереотипа за българите, лишени от големи чувства и блянове, за разлика от сърбите, и основание намира ...в очертанятията на лицата. Пак гадаейки по лицата на българите, Софианопулус открива „пресметлив реализъм“ и „хитра мнителност“. Оценките рязко контрастират с тези за сърбите, а във външния вид на българите се очертава дивото, грубото, умствено незрялото.

“Ненаситността” за земя у българина е качество, което отбелязват много гръцки автори. Очевидно сблъсъкът на националните интереси в Македония затвърдяват образа на българина като опасен съсед с непомерни претенции.

В произведенията на други гръцки автори като Спирос Мелас, гръцки писател и журналист, който също споделя впечатления от пътуванията си из Балканите, деленията са следните – от едната страна са гърци и сърби, а от другата “комитаджиите с бомбите”. Те са видени като стоящи по-надолу в културната йерархия, макар и да е отбелязана тяхната пробивност и жизненост (Велкова 2002)

Интересна като свидетелство е кореспонденцията на гръцката писателка от началото на XX век, Пинелопи Делта, която има ярки националистически позиции. В писмата ѝ до известни личности в периода 1918-1919 г. се преповтаря идеята за българската опасност и недоверието в едно бъдещо българо-гръцко приятелство. В книгата ѝ “По времето на българоубицеца” (1911) дословно е изведен образът на врага българин – в миналото и сега. Българите са наречени “прусаците на Изтока”. Като поговорка дефинира Делта този негативизъм: „Не пускай в къщата си българин“.

В романите и разказите в периода около войните скоро това темата за изгубената родина изразява негативизма към Турция, свързана с нараняване на националното достойнство от катастрофата в Мала Азия. В различни по жанр

творби характеристиките на съседите като варвари съдържат широк спектър изяви. Всички, които са заплаха за гърцизма, са наречени варвари.

Заплахата, която носи чужденеца, е отразена ярко в поезията на Кавафис (вж. напр. стихотворението на “В очакване на варварите”). У Казандзакис славянският свят също е този, който причинява страх.

Сантименталната привързаност към националната история е разпространена в следвоенния период от поезията на Янис Рицос, Георгиос Сеферис и Одисеас Елитис и чрез популяризирането на поезията от музиката на Микис Теодоракис и Манос Хатзикакис. Елинизмът като въплъщение на гръцката история, култура и дух се превръща във водеща идеология за гърците.

В Гърция, след войната в периода 1919-22 завръщането в културен план към собственото ние се преплита с граничността на усещането Изток-Запад. Идващите от Мала Азия бежанци стимулират отваряне на литературния хоризонт, усеща се нов полъх, основан на един по-широк светоглед. В тези условия се появява литературното поколение на 30-те г., творци, свързани със списанието „Та неа грамата“ - Г.Теотокас, Стратис Миривилис, И. Венезис, П. Превелакис и др. Особено емблематична за новите търсения е стихосбирката на Г. Сеферис “Завой”, 1931 и “Щерна”, които изразяват новото разбиране за Гърция в света – не като една абсолютна истина, а като непрекъснато обновяваща се вековна традиция. Изразители на новите идейни повеи стават Никос Казандзакис и Коста Варналис, намиращи се под силното влияние на Бергсон, Ницше и Шпенглер. Усещането за сплавяне едновременно на християнска мъдрост и митическа традиция определя линията на всеобемаща космополитност, съчетала ценностите на елинизма и християнството.

Естетическото четене на историята, гръцката виталност, персонифицирана от Казандзакис в образа на Алексис Зорбас, е част от идейния свят на новия гърцизъм. Този герой произнася в книгата много противоречиви реплики. Една от тях е следната: "Едно време си казвах: този е турчин, този е българин, а този е грък. Извършил съм такива неща за родината, началство, че ще ти настръхнат

косите; грабил съм, изгорил съм цели села, обезчестил съм жени, изтребил съм цели семейства... Защо? Защото, казва, били българи, турци... Гледам сега хората и си казвам: този е добър човек, онзи е лош. Какъвто ще да е - българин или грък! Все едно, добър ли е, лош ли е, това само питам сега... Братя сме всички..." (преводач Георги Куфов)

Заедно с тези думи, които говорят за една по-широка културна рамка и за факта, че Казандзакис търси човешкото встрани от националността, обаче има и сцена в романа, в която се описва свиреп български поп, който заклал мирно спящ си учител грък. При това описателно се разказва как попът хвърля расото, преоблича се в овчарски дрехи, коли, после се измива и облича и отива на литургия. Зорбас го наказва, но после широката душа на гърка виждайки сирачетата, децата на попа, които просят, им оставя и стоката си, и пълна кесия с жълтици, като се разплаква.

Тези сцени показват художествено убедително многото образи, които може да има един човек, но едновременно с това са свидетелство за една замръзнала представа за врага българин.

Подобно двойствено отношение към другия има и в романа "Слънцето на смъртта" на Панделис Превелакис, роман, посветен на събитията от Първата световна война. В него повествователят разказва за разбирането и съчувствието на критяните към пленените български войници, но и тук има включени сцени, в които доминират стереотипните представи за варварите българи, кристализирани в репликата на една от героините: „Море, българин вяра има ли?"

Сред представата за варварина образът на българина се откроява като част от нецивилизоваността, жестоки български зверства са израз на стереотипа, който върви неотменно с представата за северния съсед.

У Превелакис прави впечатление и друга следната сцена: по време на войната в кафене редом със снимката на крал Константин стои рисунка, на която е изобразен "див субект", който души превързваща го медицинска сестра.

Картината е озаглавена “Неблагодарността на българския пленник”. Натрапчивото твърдение, че българите са по-лоши от турците се повтаря по различен начин.

В антивоенната проза образът враг съсед често е туширан от идеята за безчовечността на самата война, братоубийство и смърт. В „Живот в гроба“ на Стратис Миривилис (1924) е противопоставена красотата на спокойния живот на хората на военния. В окопите войниците са обрисувани равни, неразличаващи се по нищо.

Подобно е и отношението към българи в романа, които са дадени по-скоро като страдащи хора, отколкото като врагове. Защитата на човешката личност, интерес към унижения и обикновен човек, антихуманността на войната – тези идеи доминират над идеята за славянската заплаха и стереотипите за врага. Всеобхватна хуманност, нетипична за дотогавашната гръцка проза, слизането на човека на нивото на физиологията, равностойността на човешкото се появява и в романите на И. Венезис.

Стремежът на гръците да осмислят своята съдба като изключителна, да интерпретират гръцката душевност като същностна черта на една вечна духовност съхранена през вековете, се чувства и в творби на Одисеас Елитис, Георгиос Сеферис, Никос Казандзакис. Съзнанието за културна приемственост е водещо у Коста Варналис.

Убедеността в своята изключителност проличава в писания като тези на Йон Драгумис, който говори за гръцката същност, несломена през вековете. В книгата му „Кръв на мъченици и герои“, близкият приятел на Пинелопи Делта, споделящ омразата ѝ към българите, пише „*В миналото гръците имаха за врагове турците, през идващите години ще имат за врагове българите*“. В книгата си „Тайните на блатото“ от 1937 г. Пинелопи Делта ще преповтори идеята за кръвта на мъчениците и героите във връзка с езерото Яница (Енидже Вардар). Там основният въпрос на борбата е отстраняването на тамошните българи комитаджии. Ето какво пише Делта за тях в книгата: „Бог ги е направил кръвожадни“ (с. 156). Те изваждат очи,

режат езици, измъчват жестоко, дори жени (с. 55). Направо невиджана е българската жестокост:

Понякога убиват селяните, когато работят на нивите, понякога застрелват момиченца в двора на гръцкото училище, понякога измъчват и умъртвяват жени, които не желаят да предадат мъжете си, или заколват цели стада овце и изгарят кошарите. Особено обаче гонят поповете и учителите, които пазят гръцкия дух в селата (с. 367).

(Вж. по-подробно Каравас:2003)

Всички тези откъси, макар и пунктирно отбелязани, са показателни. Вярата в националния мит е тази, която легитимира един народ в собствените му очи и пред света и пресечната точка на проблема за националния образ и образа на Другия е именно този мит. Изводите, които се налагат, са, че колкото и отворен към света да е гъркът, повечето характеристики на българина в гръцката историческа, пък и художествена литература от края на XIX и началото на XX век показват устойчиви стереотипни представи, в които северният съсед е видян по-скоро негативно или в най-добрия случай неутрално, а добросъседството често е просто конюнктурно явление. Тези стереотипни образи се възпроизвеждат в публицистиката и литературата на фона на вековни противоречия и конфликти между балканските народи и затова не е чудно, че много по-рядко близостта между гърци и българи е била осмисляна като значима и важна, а склонността неутралното в описанието на образите да премине в негативно, се активизира при всеки назряващ нов конфликт.

Убеждавайки себе си, че историята ни принадлежи, ние творим своите митове и в тях съседът често е този, на фона на когото утвърждаваме собствената си национална митология, но очевидно социалните и културните потребности на новия век се нуждаят от различно знание за близкото минало. И това знание изисква поглед, в който стереотипните представи и клишетата на националното говорене да не са водещи. Иначе рискуваме бъдещето ни да не е по-различно от нашето минало.

Литература:

Барболова 2013: Барболова, З. *Другите народи през погледа на българите според устойчивите словосъчетания в българския език* - <http://liternet.bg/publish28/zoia-barbolova/ustojchivi.htm>

Велкова 2002: Велкова, С. *Славянският съсед и гръцкият национален образ аз*. С. Херон Прес, 2002.

Велкова 2003: Велкова, С. *Българи и гърци: елементи от взаимната им оптика през XX век* – В: *Балканските идентичности в българската култура. Том 4* - http://balkansbg.eu/content/b-identichnosti/126-balgari-i-gartzi-elementi-ot-vzaimnata-im-optika-prez-hh-vek.html#_edn61

Лиакос 2008: Antonis Liakos, “Hellenism and the Making of Modern Greece: Time, Language, Space” - in: *Katerina Zacharia (Editor), Hellenisms. Culture,*

Identity and ethnicity from Antiquity to Modernity, Aldershot, Ashgate, 2008, 201-236.

- http://balkansbg.eu/content/b-identichnosti/287-elinizmat-i-sazdavaneto-na-savremenna-gartziya.html#_edn82

Каравас 2003: Каравас, С. *Приказката на Пинелопи Делта и тайните на македонската борба*, В: - Балкански идентичности. Кралица Маб, <http://balkansbg.eu/bg/content/e-sadarzhanie/316-penelope-delta.html>